

GOMBOS GYULA

Szociológia az 1989 utáni Lengyelországban

Lengyelországban a szociológia - szocialista táborbéli társainak alakulását összehasonlítási alapul véve - több szempontból is saját utat járt be. E sajátosságok közül a legismertebb az a „keleti blokkban” ritkaságszámba menő tudományos szabadság vált, melynek előnyeit a lengyel szociológusok máig élvezik. A hatvanas évektől rendszeresen részt vettek nyugati konferenciákon, ottani szaklapokban publikáltak, hosszabb-rövidebb tanulmányutak alkalmával bővítették kapcsolataik kiterjedtségét. Így nem csoda, ha a térségünkben egy évtizede kezdődött társadalmi változások első hiteles interpretálói Nyugaton döntő többségében lengyel szociológusok voltak.

A kilencvenes években megjelent, a százéves lengyel szociológia¹ eredményeit összefoglaló könyvek többsége általában nem is feledkezik el szerénytelenül hangsúlyozni a diszciplína lengyelországi sajátos mivoltát. Az egyik például bevezetőjében így ír: „Antoni Sułek említette nemrég, hogy annak idején Kelet-Európában három hatalom létezett: a Szovjet Hadsereg, a magyar politikai gazdaságtan és a lengyel szociológia. Mai állapotuk alapján bátran mondhatjuk, hogy közülük a legnagyobb hatalom a lengyel szociológia volt. Az 1956-ot követő újjászületése után ugyanis a szocialista táborban sehol másutt nem tapasztalható szintre fejlődött. A tábor egyfajta ablakává vált - ahogy azt a cseh és a szlovák szociológusok jellemezték -, amelyen keresztül ki lehetett nézni a világba, és szemügyre lehetett venni a nyugati tudomány által produkált eredményeket. (...) A lengyel szociológusok a nyugati szociológiával nem csak tudományos, de szervezeti kapcsolatokat is fenntartottak. Elég csak megemlíteni azt, hogy

S. Ossowski alelnöke, J. Szczepański pedig elnöke volt a Nemzetközi Szociológiai Társaságnak. Ezek a kapcsolatok védtek és erősítették a lengyel szociológia hazai pozícióját is.² Szacki 1995-ben kiadott könyve, *A lengyel szociológia száz éve* annak a hetvenes, nyolcvanas években egyre többet hangoztatott „szociológiai egységnek”, „tudományos folytonosságnak” egyfajta összefoglalása, mely érdekes módon hatott vissza a diszciplína alakulására. Éppen maga Szacki beszélt egy 1986-ban megrendezett konferencián - részben önkritikaként is - a szociológia történetének „prezentizmus” és „kontextualizmus” közöttiségéről. *A kortárs szociológia és a szociológia klasszikusai* (lásd Kwaśniewicz 1990: 9) című előadásában arra a jelenségre hívta fel a figyelmet, hogy szociológusok által írt munkákban a múltban kifejtett vélemények, nézetek (tehát a ma már klasszikusokként definiált elődök teóriái) gyakran történelmi kontextusukból kiszakítva kerülnek bemutatásra, illetve a szerzők a hivatkozott szempontok keletkezési körülményeit csak annyiban tartják fontosnak, amennyiben az saját szövegük megértését befolyásolja. Másképpen fogalmazva: a kortárs szociológusok úgy használnak klasszikusoktól származó elméleteket, hogy csak azok tartalmát veszik figyelembe, keletkezési körülményeiket viszont már csak saját témájuk szempontjából írják le. Szacki Popper nyomán azt írja, hogy a szociológia múltja iránti érdeklődésnek két iránya van: egy *történeti* (mely az adott korszak szellemében keres értelmezést) és egy *mitológikus* (amely a jelen diskurzusaihoz keres csatlakozási pontokat). A kortárs szociológusok közül sokan - véli Szacki - egyfajta kényszert éreznek arra, hogy kutatásaik eredményeit egy hosszú és dicső tudományos tradíció folytatásaként mutassák be, így legitimálva saját munkájukat. A század első felében tevékenykedő elődeikhez ezért gyakran mint saját kollégáikhoz viszonyulnak. A két irányzat (*történeti-mitológikus*) időnként összekeveredik, a múlt pedig a jelen részeként tovább formálódik a folytonosságba vetett hitet fenntartva. A tudomány mitologizálása persze nem csak a szociológia sajátossága. Szacki véleményét csak azért tartom fontosnak, mert a lengyel szociológia külföldi (így magyarországi) híre is nem kis mértékben az olyan típusú írásokon alapul, mint a fentebb idézett cikk.

Az alábbiakban bevezetőként a Lengyelországban művelt szociológia történetét próbálom röviden összefoglalni, majd pedig az utóbbi tíz év eseményeibe betekintést nyújtani. *A lengyel szociológiáról*³ való írás ilyen

terjedelmi keretek között már eleve teljesíthetetlen feladat, hiszen ez a fogalom ma már olyan szerteágazó diskurzushálót jelöl, melynek legfőbb irányvonalait sem egyszerű röviden felvázolni. Az utóbbi években számos új (vagy csak korábban nem vizsgálható) probléma adja a szociológiai kutatások tárgyát, kezdve a piackutatástól a diszkriminációkon, migrációs folyamatokon át a különböző elitekig vagy éppen a leglecsúszottabb társadalmi csoportokig. E kutatások egy része, illetve a kapott eredmények feldolgozása a nyugaton már jól bejáratott módszerekkel megy végbe. Más esetekben ez már csak a kutatási terület sajátosságai miatt sem történhet így (pl. a nők helyzete, az egyház és a lokális társadalmak viszonya stb.). Írásomban az utóbbi évtized olyan jelenségével foglalkozom, mely éppen az említett folytonosság tükrében válik figyelemre méltóvá. E jelenség az a nagymértékű nyitás, amely más rokon társadalomtudományok (történelem, filozófia, etnológia, antropológia, kultúrakutatás, irodalomtudomány, pszichológia, politológia, közgazdaságtan jog) irányában nyilvánul meg. E találkozási pontok közül itt bővebben a szociológia és az antropológia egymásratalálását (a szociológia antropologizálódását, ill. az antropológia szociologizálódását) mutatom be. Bár a lengyel szociológia - különösen a második világháború utáni időszakban - már jó néhány analízis tárgya volt, az elemzett korszak nagyjából 89-cel fejeződik be⁴, így tehát dolgozatomban írásakor nem kis mértékben innen-onnan begyűjtött (sokszor szóbeli) információkra vagyok kénytelen támaszkodni, amiből persze az következik, hogy az általam felvázolt kép megközelítőleg sem lehet teljes. A rövid történeti bevezető után néhány sor erejéig a hatvanas évek eseményeinél időzöm el, amire azért van szükség, mert e sorok a fent említett két tudományág kölcsönhatásainak előzményeit mutatják be. Ezt azért tartom fontosnak, mert a lengyel szociológia jelenlegi eredményeinek egy jelentős része rendelkezik rendszerváltást megelőző előélettel, ami miatt szerintem a 89-es „nagy váltás” (természetesen nem becslve le annak hatalmas jelentőségét) nem volt minden szempontból újabb mérföldkő a diszciplínában. Ilyen példa a szociológia és az antropológia párbeszéde is, itt azonban sietek témát váltani, mielőtt a mitologizálás csapdájába esnék.

A kezdetektől a hatvanas évekig

Az 1918-ban megszerzett függetlenség után Lengyelországban a külföldről hazatérő értelmiségiek, egyetemi tanárok részvételével megkezdődött a tudományos élet, az egyetemek stb. újjászervezése. E folyamat részeként alapította meg az ország első, a bölcsészkaron működő szociológia tanszékét 1920-ban a Poznańi Egyetemen Florian Znaniecki, aki korábbi filozófusi pályáján szociológiával legaktívabban a William I. Thomasszal, a University of Chicago munkatársával, a Lengyelországból Amerikába kivándorolt meigránsok körében folytatott kutatások alkalmával foglalkozott. A két kutató együttműködésének eredményeképpen íródott *A lengyel paraszt Európában és Amerikában (Chłop polski w Europie i Ameryce 1918-20)*.

Poznań mellett a Varsói Egyetemen indult be rövid időn belül a szociológusok képzése, és a krakkói etnológia tanszék⁵ is átalakult *Szociológia és Etnológia Tanszékké*. Diplomát szerezni 1930-tól lehetett az országban.

A lengyel szociológia alapítójaként tisztelt Znaniecki kezdeményezésére az 1920-as év folyamán létrejött a Lengyel Szociológiai Intézet, melynek célja az ország aktuális társadalmi életére vonatkozó anyagok feldolgozása, szociológiai értékű személyes dokumentumok gyűjtése, különféle pályázatok kiírása, kérdőíves felmérések végzése, továbbá a vizsgálatok eredményeinek publikálása, konferenciák és találkozók szervezése volt. 1928-ban az intézet Poznań város társadalmi problémáira, a munkanélküliségre, szegénységre és a prostitúcióra vonatkozó vizsgálatot indított el. A beérkezett anyagok alapján J. Szczepeński írt tanulmányt. Még ugyanebben az évben Chalasiński vezetésével kezdtek el egy vizsgálatot a felső-sziléziai lengyel-német viszonyokról. 1936 nyarán a Varsói Egyetem szervezett Kis-lengyelország több járásának falvaiban kutatást, mely az emigrálás jelenségét és az emigrációból visszatérőknek a falusi környezetre gyakorolt hatását vizsgálta.

A húszas-harmincas évek folyamán létrejött a szociográfia egy típusának egységes kutatói módszere, az összegyűjtött anyagok nagyjából azonos feldolgozási módja is, és ettől az időszaktól kezdve lehet beszélni a szociológiai módszerekkel dolgozó kutatók publikációs fórumairól is. Az első folyóirat, mely rendszeresen publikált szociológiai témájú írásokat, a

Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny volt, mely 1925-től jelent meg. Tudományos szakfolyóiratot, a *Przegląd Socjologiczny-t* először a Lengyel Szociológiai Intézet adta ki 1930-tól. A két háború közötti korszak könyvpiacán két szociológiai sorozat indult be: az egyik Znaniecki kezdeményezésére a poznańi iskola teoretikus jellegű tanulmányait is kiadó *A Lengyel Szociológiai Intézet munkái* nevű sorozat, a másik pedig a *Biblioteka Socjologiczna* volt. Mindemellett egyenlőre nem sikerült pontosan választ adni arra a kérdésre, hogy mi is a szociológia, illetve mi annak kutatási témája, és nem egy kritika tárgya volt a szociológiai elméletek és az empirikus vizsgálatok közötti kapcsolat gyakori hiánya.

A második világháborút követően újjászerveződő szociológiai kutatóközpontok számára magától értedődően az egyik legnagyobb kihívást az új Lengyelországhoz csatolt, hatalmas népvándorlások helyszínévé vált nyugati és északi területek integrációs, gazdasági, kulturális stb. problémái jelentették. Létrehoztak néhány intézetet - közülük legjelentősebbek a *Szilézia*, a *Balti* és a *Nyugati Intézet* - melyek direkt erre a területre szakosodtak. Ezeket a folyamatokat persze csak az akkori politikai légkörnek megfelelően volt szabad kutatni, tehát ez a téma máig nem vesztett aktualitásából. A három fenti intézeten kívül öt egyetemen működött még szociológiai intézet.

A negyvenes-ötvenes évek fordulóján a legjelentősebb folyóiratok a *Przegląd Socjologiczny*, a *Mysł Współczesna* és a *Wiedza i Życie* voltak, de ezekben a fentebb említett vizsgálatoknak a sztálinizmus miatt csak egy kis hányada jelent meg (vagy legfeljebb könyv formájában voltak publikálhatóak). A „burzsoá diszciplínává” nyilvánított szociológia önálló tudományágként nem kapott helyet az új sztálinista oktatási rendszerben, és az újjáéledő nyugati kapcsolatok ismét megszakadtak egy időre. Az enyhülés első jele az volt, amikor 1956-ban a Varsói Egyetemen újra szociológiai témájú előadásokat kezdtek tartani, és ismét lehetett szociológiából diplomázni, azzal a feltétellel, hogy a szakdolgozat a történeti materializmus témakörét érinti. Elsőként a marxista érdeklődésű Z. Baumant és J. J. Wiatrot kérték fel előadóknak.

Az enyhülés a szakfolyóiratok kiadását is komolyan befolyásolta: 57-től jelent meg a *Studia Filozoficzne*, a *Kultura i Społeczeństwo* és újjáalakult

a *Przeegląd Socjologiczny*, ezen kívül gyakran írtak cikkeket szociológusok a *Nowa Kultura*-ba, a *Przeegląd Kulturalny*-ba és a *Polityka*-ba.

Az egyetemen kívüli legfontosabb kutatóközpontok a Lengyel Tudományos Akadémia intézményei (főleg a *Filozófiai és Szociológiai Intézet*) és a regionális központok voltak, de szociológusok számos helyen más jellegű intézményben is dolgoztak⁶. További szervezeti háttérrel biztosított a Lengyel Filozófiai Társaság mintájára 57-ben megszervezett *Szociológiai Társaság*. Feladata előadások, viták szervezésén kívül a könyvkiadás gondozása, szociológiai kutatóműhely és szakkönyvtár létrehozása, kutatások szponzorálása volt. Bár a társaság vezetőségében párttagok is helyet foglaltak, mégis az akkori hatalom — önmagát meghazudtoltva - nagy szabadságot biztosított a szervezetnek. Így rendszeresen tartottak tudományos üléseket egy-egy referátum meghallgatásának alkalmával, ahová gyakran külföldi vendégeket is meghívtak, valamint nemzetközi konferenciákat is rendeztek. A szervezet nagy figyelmet fordított a lengyel szociológiai hagyomány folytatására. Ennek szellemében Znaniecki (1882-1958) emlékének konferenciát szenteltek.

A szocialista és a nyugati országokból érkezett szociológusok első hivatalos találkozásán, az 1956-os amszterdami konferencián is részt vettek lengyelek. Beszámolóikban azt írták, hogy rendkívül nagy érdeklődés tapasztalható a nyugati kollégák részéről a marxizmus iránt, ezért Bauman és Wiatr rámutattak a marxista szociológusok konferenciáin való rendszeres megjelenés. A kapcsolatok fordított irányban is gyümölcsözőnek mutatkoztak. A nyugati szociológusok számára egzotikusnak tűnő Lengyelországba egyre gyakrabban érkeztek Amerikából, Franciaországból, Izraeltől stb. a szocialista társadalomra kíváncsi kollégák. A hatvanas évek elejétől a lengyel szociológusok a nyugati konferenciák rendszeres résztvevői voltak, különböző ösztöndíjak révén hosszabb-rövidebb időt töltöttek külföldi tanulmányutakon. A párt persze igyekezett a tudomány marxista irányú fejlődését ösztönözni, ezért létrehozták a párt szociológiai szekcióját, melynek élére Bauman került.

A hatvanas évek

A hatvanas évektől sor került a szociológia intézményrendszerének (mely sok helyen még a Znaniecki által lefektetett alapokra épült) megreformálása. A korábbi oktatási rendszerrel szemben az volt az egyik kifogás, hogy a szociológiatanszékek kizárólag csak kutatómunkára képzik ki a hallgatókat. Az új álláspont szerint azonban a szociológusnak a társadalmi élet különböző területein nem csak kutatóként, de szervezőként is érvényesülniük kell. Ennek megfelelően tódzban például a szociológia tanszékét áthelyezték a Közgazdasági Karra, és létrehozták az „iparszervezési” specializációt. Ezenkívül kétféle szakosodási lehetőség volt: a munka és a kultúra szociológiája, továbbá a kulturális-felvilágosító (népművelő) szakirány. Az előbbin kötelező tantárgyak voltak az ipari és vállalati közgazdaságtan, a munkapszichológia és fiziológia, továbbá a munkajog. A másikon a hallgatók a népi kultúrával, a kultúra bizonyos területeinek (irodalom, film, színház) elméleteivel, művészettörténettel és a népművelő munka módszertanával foglalkoztak. A hallgatóknak a 3. és 4. év végén gyakorlaton is részt kellett venniük valamilyen kulturális intézményben. A pártvezetés a változások szükségességét azzal is indokolta, hogy a felvételiző diákok nagy része szociológiai tanulmányait az értelmiségi elit felé vezető legkönnyebb útnak tekinti, hiszen az eddigi szociológiai tanulmányok elsősorban teoretikus képzést adtak, melynek társadalmi hasznossága megkérdőjelezhető.

Közben a befolyásos helyzetbe került Bauman érdeklődése 1963–64-től a politológia területéről egyre inkább a kultúraelméletek és a kulturális kutatások felé fordult⁷. Irányítása alatt 1967-ben a varsói filozófiakar általános szociológia tanszékén egy érdekes kísérlet kezdődött el. Létrehoztak egy antropológiai kutatóműhelyt⁸, amely ugyan nem volt hosszú életű, hiszen másfél évvel később, az 1968 márciusát követő megtorlások során megszüntették, mégis az ott megfogalmazott elképzelések és koncepciók többféle formában és módon megmaradtak. Különbő utakon és eltérő intézeti háttérrel, de a kortárs lengyel társadalom kulturális antropológiai megközelítése megmaradt a szociológiában. Az antropológiai műhely köré gyűlt (általában nagyon fiatal) emberek 1966 nyaratól végeztek terepmunka-gyakorlatokat, melyek során az első metodológiai problémák is felve-

tődtek. Külföldi módszertani minták ugyanis egyáltalán nem álltak rendelkezésre, vagy ha mégis, azokat nem lehetett alkalmazni az akkori lengyel körülmények között. A szocialista társadalmak nemigen voltak ilyenjellegű tudományos analízisek kutatási problémái más országokban sem. A csoport által kidolgozott, a „lengyel társadalom antropológiája” kutatási program nagyjából az alábbiak szerint különült el: a) az „ember helyzetének” analízise: 1. esélyek a társadalmi struktúrák tükrében, 2. kulturális rendszerek által kijelölt célok struktúrái, 3. a személyiség struktúrája által kijelölt motivációk struktúrái; b) a fenti helyzetek tipológiája, illetve a tipologizálás kritériumainak meghatározása; c) a fenti helyzetek szociológiai interpretációja (Tarkowska 1995:17). Az antropológiai megközelítés itt az egyes ember és a társadalmi rendszerek közötti bonyolult összefüggések vizsgálatát jelentette, melynek során a kutatás középpontjában nem a társadalmi rend(szer), hanem az e társadalmi rend(szer)ben az egyes emberek által elfoglalt helyzet állt. A műhely kutatási perspektívája a kultúra antropológiai vizsgálata volt, a szociológia saját eredményeiről való lemondás nélkül. Ennekjegyében az alábbi kutatási témákat tűzték ki célul: 1. régi és új; hagyomány és modernitás; 2. különbözőség és integráció; 3. konfliktusok forrásai; a győzelem mechanizmusai; 4. kultúrák terei; 5. az egyes ember és a globális társadalom; 6. nemzeti kultúra és más kultúrák (homogenitás és különbözőség - integráció); 7. nagyváros és vidék; 8. kultúra és társadalmi struktúra; 9. spontán és tervezett folyamatok; 10. normák és anómiák stb. Ezeknek a terveknek a nagy részét nem sikerült megvalósítani, mert a márciusi eseményeket követően Baumant eltávolították az egyetemről, már kinyomtatott és megjelenés előtt álló *Vázlatok a szemiotikai kultúraelméletéről* című könyvét bezúrták, a vele együtt dolgozó kutatókat és hallgatókat kirúgták stb. Ez azonban nem jelentette ennek a szellemi közegnek a teljes megszűnését, a műhely munkája illegalitásban, magánúton folytatódott. Publikációról évekig szó sem lehetett, különösen akkor nem, ha a szerző esetleg Baumant idézte vagy rá hivatkozott. Jóval későbbjelent csak meg A. Tyszka *A kultúrában való részvétel. A különböző életstílusokról* című könyve, majd még később, 1987-ben egy másik könyve, az *Erdekek és a kultúra ideáljai - Társadalmi struktúra és részvétel a kultúrában* című¹⁰, melyek leginkább tükrözik a műhely tevékenységét

mind koncepciói, mind eredményei szempontjából. Tyszka írásain kívül még W. Narojek munkáin¹¹ hagyott közvetlen nyomokat az antropológiai műhely, illetve még néhány kutatóén¹².

Az 1989 utáni időszak

A tíz évvel ezelőtt bekövetkezett irányváltás és annak előzményei a társadalomkutatók számára sem jelentettek kisebb meglepetést, mint az ország lakosságának általában. A szociológusok is megdöbbenek a szükségállapot bevezetését hallván, pedig ők helyzetüknél fogva mind a hatalom, mind az ellenzék oldaláról a legjobban informáltak közé tartoztak. Mégis a 89-90-ben megjelent új vagy átalakult napilapok, folyóiratok hasábjain publikáló szociológusok cikkeiből nem, vagy csak nagyon ritkán érezhető ki olyasmí, hogy itt valami egészen újfajta helyzettel állnak szemben. A szociológiának megjelent egy szélesebb közvéleménynek szánt (érthetőbb) nyelvazete, amely sokszor nevet adott a korábban nem vagy csak a beszéd szintjén megnevezett jelenségeknek. Ez talán jótékonyan hatott magára a tudományos szociológiai nyelvre is, melynek kivételes helyzetéből adódó „agyonkódoltsága” a kilencvenes évektől tapasztalható nyitás nyomán lett feltűnő. Az ilyen jellegű pozitív irányú változások mellett hosszan sorolhatók a negatívan vagy legalábbis vegyes érzelmekkel leírtak is. A többi volt szocialista országban is ismert anyagi megszorítások, a szociológusok új szerepekben való feltűnése, egyes szakmai szervezetek vagy intézmények átszervezése, illetve megszüntetése természetesen Lengyelországban is ismert jelenségek. Az „agyelszívás” a politikai élet, a média, a különböző jól fizető munkahelyek részéről szüntelenül folyik. Ezekre itt most részletesen nem szeretnék kitérni, mivel nem ezek a folyamatok jelentik az utóbbi évek lengyel szociológiájának specifikumát¹³.

Érdemesebb talán több figyelmet szentelni az újfajta kutatási körülményeknek, módszereknek és irányvonalaknak. A nagy költségvetéssel dolgozó szociológiai műhelyek pénzeszsákja a szocializmus megszüntével bezárult, minek következtében a hagyományos módszerekkel folytatott kutatások száma jelentősen lecsökkent, pl. a drága kérdőívvezetés és a beérkezett eredmények feldolgozása gyors ütemben szorult ki a legtöbb intézet

metodológiai palettájáról, és ma már inkább csak az erre szakosodott helyeken foglalkoznak vele komolyabban. Az irányváltás azonban olyan, korábban csak elvétve használt módszereket csalt felszínre, melyek segítségével produkált eredmények bizonyos szemléletváltáshoz és a kvalitatív szociológiai elemzés térhódításához vezettek. Bár a kvalitatív szociológiáról író szerzők általában sietik megjegyezni írásaik bevezetőjében, hogy az ilyen típusú vizsgálatoknak is komoly hagyománya van az országban (lásd Wyka 1990, Lutyńska és Rostocki 1997), azt azonban igen nehéz lenne megítélni, hogy az említett kényszerítő hatások nélkül milyen mértékben kaptak volna most hangsúlyt. A módszertani változások mellett fontos megemlíteni, a kutatási területek skálájának kiszélesedését. Az új témák közül sok korábban már a szociológia érdeklődését is felkeltette (sőt néhányat kvalitatív módszerekkel is vizsgáltak¹⁴), most azonban senki nem adja előre utasításba, hogy mi legyen a kutatás végeredménye.

A szakmai szempontok tekintetében „izgalmas” kutatások intézményes háttere a nyolcvanas évekhez viszonyítva lényegében nem sokat változott. Igaz, hogy létrejöttek különböző közvélemény-kutató, médiafigyelő, gazdasági elemző központok, melyek a szociológia eszköztárát is használják, ezek azonban nem a tudomány „fellegvárai”. A valódi szociológia a sokszor hangoztatott presztízsválság ellenére továbbra is szilárdan az egyetemi keretek között működő műhelyekhez, az akadémiához tartozó Szociológiai és Filozófiai Intézethez, illetve a szervezési és információáramoltatási feladatokat ellátó Lengyel Szociológiai Társasághoz kötődik, továbbá a főleg interdiszciplináris kutatásokat vezető Társadalmi Tanulmányok Intézete érdemesek figyelemre. A tudományág országos arculatát kb. néhány tíz központ határozza meg. Ezek egy része olyan egyetemi tanszék, melyeknek intézetté alakulása már csak rövid idő kérdése. Egy 1994-es összesítés (Szacki 1995:18) szerint az országban egyetemi keretek között hét intézet működött, ezek a következő városok egyetemei (a diákok számának csökkenő sorrendjében): Poznań, Lódz, Krakkó, Varsó, Wrocław, Katowice és Toruń. Eszerint a statisztika szerint a szociológushallgatók száma az utóbbi öt évben átlagosan megkétszereződött (1182-ről 2364-re), de két város esetében (Wrocław, Toruń) még nagyobb mértékben nőtt. Szociológiából diplomát szerezni az ország összes egyetemén, továbbá két tanárképző főiskolán lehet (Rzeszów és Zielona Góra). Meg

lehet említeni még a Prágából Varsóba átköltöztetett CEU-t, ahol szintén van szociológiai kurzus, bár ez inkább csak a volt szocialista országok kutatóival fenntartott kapcsolatok (melyek száma a rendszerváltást követően erősen megfogyatkozott) és a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok szempontjából fontos. Szintén az 1994-es felmérés szerint az országban a valamilyen formában szociológiával foglalkozó tudományos, kutató és fejlesztési intézmények száma 120 volt. A szociológiai témájú könyvkiadás szempontjából - az egyetemi kiadók és számos kisebb kiadó mellett - legfontosabb a varsói PWN (Állami Tudományos Kiadó), amely nemrég „Változó Európa” címmel, P. Sztompka főszerkesztésével új sorozatot kezdett kiadni, melynek célja elsősorban a külföldi szakirodalom fordítása a politológia, szociológia, közgazdaságtan és kultúrákutatók területeiről.¹⁵ Sztompka irányítása alatt jött létre a Krakkói Egyetem szociológiai tanszékén az „1989 utáni társadalmi változások kutatóközpontja”. Ő a szerzője a nagy sikert aratott, főleg nyugati egyetemistáknak címzett *Sociology of Social Change*¹⁶-nek. Sztompka egyébként azon kevés lengyel szociológusok egyike, aki a nemzetközi szinten elsősorban nem mint a rendszerváltás interpretálója (ld. pl. Jerzy Szacki: *Liberalizmus a kommunizmus után*) van jelen, hanem az amerikai szociológiában elfoglalt fontos pozícióját főleg teoretikus tevékenysége révén foglalta el. A lengyelországi szociológia fontos eseménye volt A. Kloskowska a nemzeti kultúráról írott könyve is¹⁷, mely számos filozofiai problémát vetett fel. Kloskowska a főszerkesztője a két, vezető pozícióját továbbra is megőrző legjelentősebb szociológiai folyóirat — a *Studia Socjologiczne* és a *Kultura i Społeczeństwo* - közül az utóbbinak. E két szaklapon kívül számos más folyóirat is rendszeresen közöl szociológiai témájú értekezéseket.

Am részben talán az interdiszciplináris nyitás eredményeként is a szociológia korábbi magabiztossága lényegesen mérséklődött, ugyanis a változások arra kényszerítették a diszciplínát, hogy újrafogalmazza kutatói önazonosságát, vagyis azt, hogy a korábbi tempóhoz képest most rohamos ütemben permanensen változó jelenségek közül mire kíváncsi és milyen módon próbál meg választ kapni kérdéseire. Az egymás eredményeinek felhasználása iránti igény, az interdiszciplináris dialógus igénye természetesen a többi társadalomtudományok részéről is megnyilvánult. Lengyelországban ez azért válik (remélhetőleg) egyre látványosabbá, mert a tudo-

mány nem nagyon (földrajzi értelemben sem) centralizált (tehát mondjuk Varsón kívül még van egy pár hely, ahol a fővárosihoz hasonló esélyekkel lehet tudományos karriert csinálni). Az országon belüli régiók szinte mindegyike rendelkezik saját társadalomkutatói központokkal (melyek többnyire az egyetemekhez kötődnek). Így például a helyi társadalmak változásairól és jelenségeiről gyakran azoknak a kutatóknak van legtöbb mondanivalójuk, akik maguk is e folyamatok részesei. Másrészt viszont nem látszik kirajzolódni valamiféle tudományos provincializmus, hiszen az 1989-et követő időszak egyik fontos célkitűzése volt a rokon témákban vizsgálódó társadalomkutató műhelyek közötti kapcsolat felélénkítése, ami mostanában valóban be is következik, vagyis több kutatás kapcsán élénk párbeszéd zajlik. Ilyesmi történik mostanában a szociológia és az antropológia kölcsönhatásai kapcsán is, amit én itt nem valamely konkrét kutatás alapján, hanem inkább a szemléletmódbeli változás rövid elemzése során szeretnék bemutatni.

Az antropológia tudományának egyik folyamatosan meglévő problémája saját mivoltának tisztázása. Határainak kijelölése a rokon diszciplínák (etnológia, néprajz, történettudomány, szociológia) között állandó problémát jelent. A lengyel szociológiának nem voltak (különösen nem a fenti kontextusban) ilyen identitászavarai - egészen a legutóbbi évekig. 1993 tavaszán Varsó egy nemzetközi konferencia színhelye volt, melynek címe így hangzott: „*Warning. Road under Construction. Interdisciplinary Approach to Systemic Changes in Poland*”. A szervező intézet erősen hangsúlyozta tevékenységének interdiszciplináris jellegét, amit rendkívül szükségesnek vélték a rendszerváltást kísérő jelenségek kutatásához. Az intézet keretein belül pszichológusok, szociológusok, politológusok, közgazdászok, demográfusok, sőt matematikusok is együtt dolgoztak. Többek között e konferencia kapcsán vált világossá az, hogy a rendszerváltást követő tudományközi összefogásban a szociológia mellett nincs hely sem a történettudomány, sem az antropológia számára (Tarkowska 1995: 10). Tehát a kultúra problematikájának kutatása terén több évtizedes hagyománnyal rendelkező lengyel szociológia az új kihívás, azaz a demokratikus változások elemzésekor igencsak megfélekedezett erről az irányvonaláról. Másrészt viszont rövidesen kiderült, hogy a szemünk előtt zajló változásokat nem lehet kizárólag az újonnan megjelent tényezők (pl. piacgazdaság, pluraliz-

mus stb.) tükrében magyarázni, sőt az is, hogy „a folyamatosság a változásban” (Staniszki 1992, idézi Tarkowska 1995: 15) fogalma a posztkommunista átalakulás egyik fontos jellemzője. Ahogyan a volt szocialista országok társadalmainak *pszichológiai örökségéről* beszélnek, ugyanúgy van a totalitarizmusnak is kulturális öröksége. Némely társadalomkutató egészen odáig merészkedett, hogy éppen a szociológiának ez a történeti-kulturális (antropológiai) perspektívája lehet a legjárhatóbb út térségünk társadalmi jelenségeinek elemzésekor: hogyan magyarázza meg mondjuk a szociológus-közgazdász nyugati kollégájának a néhány éves lengyel, magyar, román stb. piacgazdaságok sógor-koma-jóbarát effektusait a kulturális hagyományokat figyelmen kívül hagyva? (lásd Tarkowski 1994) A néhány éve a szociológiában is fellépő identitászavarok rávilágítottak a lengyelországi antropológia és szociológia kölcsönhatásainak történetére, melyet a közleledések és az eltávolodások váltakozása mellett mégis a folytonosság jellemmez, hiszen még a mennyiségi vizsgálatok „fénykoraiban”, a „legkeményebb” számszerűsítő, diagrammosító korszakokban is felfedezhetők „kultúraorientált” vizsgálatok (Pucek 1992). A szociológia jelenlegi nyitása az antropológia irányába megnyilvánul mind a választott kutatási témák, mind a kutatás módjainak tekintetében. Ilyenek például a „mi és az ő” kategóriák köré csoportosítható témák, pl. az etnikai különbözőség, a vallási-mágikus gyökerű társadalmi folyamatok, a társadalmi tér és idő témája, az önszerveződő kapcsolatháló és struktúrák témája stb., melyek az utóbbi időben a gyakrabban kutatottak közé tartoznak. Elméleti síkon az antropológia révén változott meg pl. a kortárs lengyel szociológia némely irányának kultúrafogalma: a hangsúly a hagyományról egyre inkább a folytonosság, a kultúra szüntelen restrukturalizációja irányába helyeződik. Lassan elfogadottabbá válik az a nézet, hogy egyre kevésbé egy közös múlttal rendelkező társadalom a szociológiai kutatások tárgya, és sokkal inkább egy kollektív jövő felé törekvő társadalom (Benedyktowicz 1995: 39). Az antropológia gyanakvása nyomán fogalmazódott meg a szociológiai leírás/interpretálás objektivitásának kérdése is, vagyis a *kutató-„adatközlő”* és a *kutató-információforrás* síkok esetlegességének a vizsgálati eredményekre gyakorolt hatásainak problémája (Kaniowska 1995: 24).

E kölcsönhatás ugyanakkor az antropológiát is mélyen érintette. Malinowski szellemi dédunokái ma már nem utaznak Lengyelországból a

világ másik felére az „idegenek”, az „ismeretlenek”, a „vadak” közé, elég, ha elvegyülnek az utca forgatagában és „saját társadalmukban” (melynek kutatása korábban igencsak a szociológia kiváltsága volt), s máris a terepen találják magukat.

JEGYZETEK

¹A Jerzy Szacki (1995) szerkesztésében megjelent könyv határozottan százévéssé degradálta a „szociológiai gondolkodásmód” lengyelországi létét, igaz, ezt többen vitatták, hiszen az intézményes háttér megjelenéséről csak a két háború közötti időszakról kezdve beszélhetünk.

²Lásd Krawczyk (1998-ban) A. Sułknek a szociológiai társaság ünnepségén elhangzott beszédét

³Talán jobb lenne úgy fogalmazni, hogy Lengyelországban nem egy szociológia van (vagyis a „lengyel szociológia” egy nagyon tisztázatlan fogalom), hanem szociológiák vannak, mind a kutatóműhelyek, mind az elméleti és módszertani orientációk tekintetében. Másrészt mitől lengyel az a bizonyos szociológia? Attól, hogy Lengyelországban művelik, vagy attól, hogy akik művelik lengyelek, vagy hogy a lengyel társadalomról szól stb.? Ki dönti el például, hogy Malinowski, Znaniecki, vagy Bauman mennyiben lengyel és mennyiben angolszász szociológus?

⁴A rendszerváltást megelőző két évtizedre vonatkozóan elsősorban J. Chałasiński, A. Kioskowska, J. Szczepeński, J. Markiewicz-Lagneau, A. Kwilecki, J. Kurczewska, N. Krasko, P. Sztompka, W. Kwaśniewicz, W. Winclawski és K. Z. Sowa írásait kell megemlíteni.

⁵Melynek élére egy másik nagy nevet próbáltak megnyerni B. Malinowski személyében, aki azonban a London School of Economics-béli állása mellett nem vállalta a tanszék vezetését.

⁶A varsói *Központi Munkavédelmi Intézet* 56-ban létrehozta munkaszociológiai műhelyét, ahol olyan témákkal foglalkoztak, mint a nők munkája, az új vállalati dolgozók beilleszkedése, a szervezőmunkában való részvétele, a munkahellyel való elégedettség, a műszaki értelmiség szerepe stb. 1958-ban tódzban létrejött az *Iskolarendszer Kutatóközpontja*, majd az év második felében *A Lengyel Rádió Közvéleménykutató Központja*, mely az első egész országra kiterjedő felméréseket végezte. Szintén ebben az évben jött létre a *Krakkói Sajtófigyelő Központ*, melynek szociológiai részlegén az olvasási szokásokkal, az egyes lapok olvasóinak társadalmi-demográfiai hátterével, és az egyes sajtóorgánumok az olvasók véleményformálására gyakorolt hatásával foglalkoztak.

Ennek során igyekezett hasonló érdeklődésű kutatók csoportját létrehozni, akik később az antropológiai megközelítés problémájával foglalkoztak. (Közülük főleg Andrzej Tyszka, Elżbieta Neyman, Renata Siemieńska és Krzysztof Makulski nevét kell megemlíteni.)

Pracownia Antropologii Polski Ludowej.

Tyszka, Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia (A kultúrában való részvétel. A különböző életstílusokról.)

Interesy i ideały kultury. Struktura społeczeństwa i udział w kulturze. Varsó.

Narojek, W. 1973, Społeczeństwo planujące. Próba socjologii gospodarki socjalistycznej. (A tervező társadalom. A szocialista gazdaság szociológiájára tett kísérlet.)

Siemieńska, A. Jasińska-Kania, K. Makulski, W. Siemieński, Zagórski, E. Tarkowska.

A szakma által kedvezőtlennek vélt változásokról Id. Sułek 1992.

Ezek közül számos olyan példát lehetne említeni, melyek publikációkban is megjelentetett részeredményei valós problémákat tárnak fel, a végső konklúzióként levont végeredmény azonban már a hatalom elvárásait tükrözte.

Legutóbbi kiadványaik pl. Rogers Brubaker: *Nacionalizmus másképpen*, Tony Judit: *A nagy illúzió*, Göran Therborn: *Utak a modern Európába*, Claus Offe: *Az átalakulás útjai* voltak.

Első kiadása: Oxford 1993, majd Cambridge 1994.

Kłoskowska, A. 1996, *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benedyktowicz, Zbigniew: Antropologia wobec zmiany (Antropológia a változások tükrében). In E.Tarkowska (szerk): *Antropologia wobec zmiany*, Varsó, 1995, Wydawnictwo IFIS PAN.
- Kaniowska, K: Antropologiczne propozycje badań społecznych (A társadalomkutatás antropológiai javaslatai). In Tarkowska, E (szerk): *Antropologia wobec zmiany*. Varsó, 1995, Wydawnictwo IFIS PAN.
- Z. Krawczyk, Sowa (szerk): *Socjologia polska*. Rzeszów, 1998, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Kwaśniewicz, W. (szerk.): *Orientacje teoretyczne we współczesnej socjologii (Elméleti irányzatok a kortárs szociológiában)*. Krakkó, 1990, Instytut Socjologii UJ.
- Lutyńska, .-Rostocki, W. A.: Kilka refleksji na temat różnych podejść i sposobów prowadzenia badań jakościowych w Polsce (Néhány megjegyzés a különböző megközelítések és kvalitatív kutatások témájához). In *Studia Socjologiczne*, 1997, 1.

- Mucha, J.: Zmiana społeczna w perspektywie antropologicznej (Társadalmi változás antropológiai perspektívában). In E. Tarkowska *Antropologia wobec zmiany*. Varsó, 1995, Wydawnictwo IFIS PAN.
- Pucek, Z.: Charakter i źródła wątków antropologicznych w polskiej myśli socjologicznej (A lengyel szociológiai gondolkodás antropológiai szálainak forrásai és jellemzői). In E. Tarkowska *Szociologia i antropologia*. Wrocław, 1992, Wydawnictwo Wiedza o Kulturze.
- Sułek, A.: A lengyel szociológia az átmenet időszakában. In *Szociológiai Szemle*, 1992, 2.
- Szacki, J.: *Sto lat socjologii polskiej (A lengyel szociológia száz éve)*. Varsó, 1995, Wydawnictwo PWN.
- Szacki, J.: Stan obecny socjologii polskiej (A lengyel szociológia jelenlegi állapota). In *Kultura i Społeczeństwo*, 1995, 1. sz.
- Tarkowska, E.: *Powroty i kontynuacje. (Visszatérések és folytatások)*. Varsó, 1995, Wydawnictwo IFIS PAN .
- Tarkowski, J.: *Szociologia świata polityki II. część: Patroni i klienci (A politika világának szociológiája II.: Támogatók és ügyfelek)*. Varsó, 1994, ISP PAN.
- Włodarek, J. (szerk): *Między przeszłością a przyszłością. Szkice o socjologii i społeczeństwie polskim w dobie przemian ustrojowych (A múlt és a jövő között. Vázlatok a rendszerváltás időszakának lengyel társadalmáról és szociológiájáról.)*. Poznań, 1998, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Wyka, A.: Ku nowym wzorom badań społecznych w Polsce (A lengyelországi társadalomkutatás új mintái felé). In *Kultura i Społeczeństwo*, 1990, 1.
- www.ifispan.waw.pl